

# Əziz Şərif və bədii tərcümə məsələləri

Araşdırma

*Milli ədəbiyyatşünaslığımızın formalaşmasında və inkişafında tanınmış alim və ədib, böyük pedaqoq, filologiya elmləri doktoru, professor Əziz Şərifin xidmətləri əvəzsizdir. Onun ən çox diqqət yetirdiyi və məşğul olduğu sahələrdən biri də bədii tərcümə idi.*

Ədəbiyyatımızın daha da zənginləşməsi, onun digər xalqların ədəbi münasibətləri ilə möhkəmlənməsini vacib amil hesab edən Ə.Şərif yazır: «Bədii tərcüməsiz dünya xalqları bir-birinin ədəbiyyatı ilə tanış ola bilməz, beləliklə də zəmanənin bizdən tələb etdiyi qarşılıqlı zənginləşmə, qarşılıqlı təsir tarixi rolunu ifa edə bilməz».

Rus ədəbi nümunələrinin milli dillərə, eləcə də milli ədəbiyyatın rus dilinə tərcüməsi zamanı edilən xətalara Ə.Şərif ciddi narahat etmişdir. Onu daha çox narahat edən məsələlərdən biri milli ədəbiyyatlardan tərcümələrə bəslənən etinasız münasibət idi. Belə ki, milli bədii əsərlərin tərcüməsinin dil bilməyən, təsadüfi adamlara həvalə olunması ilə razılığa bilməyən tədqiqatçı təəssüf hissi ilə yazırdı: «SSRİ xalqları ədəbiyyatlarının ən gözəl istər klassik, istərsə də müasir ədəbiyyat nümunələrini isə əksərən başqa xalqların dilini bilməyən adamlar tərcümə edir. Bu da tərcümənin keyfiyyətinə təsir qalmır. Bədii əsərlərin milli xüsusiyyətləri pozulmaqla bərabər, milli ədəbiyyatda müəyyən yer tutan yazıçının səciyyəvi siması da pozulur. Nəticədə, istər həmin milli ədəbiyyat, istərsə də həmin milli yazıçı və onun əsəri haqqında yanlış təsəvvür yaranır».

Bədii tərcümədən danışarkən dil amilini ön plana çəkən Ə.Şərif yazır: «Ana dilindən başqa heç bir dil bilməyən yazıçı, nə qədər istedadlı olsa da, öz dilində nə qədər gözəl bədii əsər yaratsa da, bilmədiyi dildən bədii əsər tərcümə edərkən, heç zaman sötri tərcüməyə əsaslanıb, orijinalın xüsusiyyətlərini saxlaya və yüksək bədii tərcümə yarada bilməz. Halbuki təcrübədə, gündəlik həyatda ana dilindən başqa heç bir dil bilməyən bir yazıçı, görürsən, on, iyirmi milli dildən elədiyi «tərcümələri» ilə kitab bazarını doldurur. Şübhəsiz, bu kimi «tərcümələr» nə ədəbiyyatların yaxınlaşmasına kömək edə bilər, nə də milli dildəki əsəri olduğu kimi, bütün xüsusiyyətləri ilə yeni dildə səsləndirə bilər». Bu fikirlər indi də aktuallığını saxlamaqdadır.

Ə.Şərif bədii tərcümənin uğurlu alınması üçün bu amilləri vacib hesab edirdi: «Bədii tərcümə yalnız o zaman müvəffəqiyyətli ola bilər ki, tərcümə edən yazıçı, həqiqətdə dəqiq söz ustası olmaqla bərabər, eyni

zamanda tərcümə elədiyi əsərin dilini, əsər müəllifinin yaradıcılığını, həmin milli ədəbiyyatın xüsusiyyət və inkişaf yolunu, həmin xalqın tarixini bilməmiş olsun. Həm də tərcümə elədiyi ədəbiyyatı, əsərin müəllifini, əsərin özünü sevsin, bəyənsin, bütün istedadı və təcrübəsini tərcümə üçün əsirgəməsin».

Ə.Şərif tərcümədə bədii sənətkarlıq, bədii istedadın olmasını da xüsusilə vurğulayır: «Yaradıcılıq istedadı olmayan adam bədii tərcümədə müvəffəqiyyət qazana bilməz. Ana dilindən başqa bir neçə əcnəbi dil bilən, həm də lap mükəmməl bilən, bu dildə oxuyan, danışan, yazan adam, bədii istedadından məhrum olsa, heç bir bədii əsəri layiqincə tərcümə edə bilməz.

Demək, bədii əsəri, istər şer, istər nəsr, istərsə də dram olsun, bir dildən başqa dilə çevirmək, yəni bu dildə bədii əsər yaratmaq üçün birinci növbədə bədii istedad, sənətkarlıq lazımdır».

Tədqiqatçının fikircə, tərcümə sənətində dil amili də mühüm rol oynayır. Belə ki, hər hansı istedadlı şəxs bilmədiyi dildən tərcümə etsə onun əsəri çox yaşaya bilməz: «Bədii tərcümə sənətinin birinci şərti istedad olduğu kimi, tərcümə elminin də birinci şərti dil bilməkdir».

Tərcümənin orijinaldan edilməsi üçün Ə.Şərif təklif edir ki, istedadlı tərcüməçilər xarici dil bilən ziyalılarla birlikdə işləsinlər: «Hazırda bizim istedadlı sənətkarlar, demək olar ki, rus dilindən başqa, heç bir əcnəbi dil bilmirlər. Buna görə də dünya ədəbiyyatının ən nəhəng, ölməz əsərlərini ana dilinə çevirərkən onun ruscaya tərcüməsindən istifadə edirlər. Əcnəbi dilləri bilən ziyalılarımızı isə lazımi istedad və sənətkarlıqdan məhrum olduqları üçün, bədii tərcüməyə yaxın qoymurlar. Halbuki, bu adamlar xarici dil bilməyən istedadlı sənətkarlarımıza köməkçi ola bilərlər. Belə olsa, yəni bədii istedadla dil biliyi köməkləşsə, sənətkar ədiblərimizin rusca tərcümədən çevirdiyi əsərlər daha yaxşı, daha kamil, daha düzgün olmazmı?»

Ə.Şərif tərcümə işində sötri tərcümənin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini də vurğulayır. Onun fikircə, bu işdə əsas diqqət sötri tərcümənin yüksək səviyyədə çıxmasına yönəldilməlidir. Bunun üçün o, tərcüməçi üçün şərait yaradılmasını və müəyyən tədbirlərin keçirilməsinin zəruriliyini vurğulayır. Respublikamızda bu işin zəif olmasından və Azərbaycan ədəbiyyatının dünyada az tanınmasından, az təbliğ olunmasından, bu sahədə lazımi tədbirlərin görülməməsindən Ə. Şərif təəssüf hissi ilə



söhbət açaraq yazır: «Azərbaycan şeirinin böyük tarixi olduğu hamıya məlumdur. Lakin onun dünya meydanına çıxmasından ötrü görülən təbirlərin kifayət olmadığı da məlumdur. Nizamidən tutmuş Sabirə qədər klassik Azərbaycan şeiri geniş mənada, demək olar ki, hələ də dünya mədəniyyətinin malı olmamışdır. Bu şeir rus dilinə pis-yaxşı tərcümə olunub Sovet İttifaqı xalqları tərəfindən oxunursa, Avropa dillərinə çox az tərcümə olunmuşdur. Onların da keyfiyyəti pisdır. Buna da başlıca səbəb Avropa dillərinə əsərlərin orijinaldan yox, rusca tərcümədən çevrilməsidir».

Müəllif haqqı olaraq qeyd edir ki, bir qayda olaraq, Azərbaycan şeiri rus dilinə sötri tərcümədən çevrilir. Çox zaman rus şairi Azərbaycan şeirini lazımınca səsləndirə bilmir, bəzən onun formasını pozur və yaxud mətni təhrif edir. Müəyyən məqamlarda sötri tərcümənin şeir tərcüməsindən daha səmərəli olduğunu vurğulayan Ə.Şərif həmin sötri tərcümənin mükəmməl elmi şərh və qeydlərlə çap edilib satışa buraxılmasını məsləhət bilir. O, yazır: «Məncə, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vədadi, Vaqif, Zakir, Seyid Əzim Şirvani, Sabir, Aşıq Ələsgər və başqa klassiklərimizin əsərlərinin sötri tərcüməsini təşkil etmək lazımdır. Bu tərcümə elmi-tənqidi olmaqla bərabər, həm də bədii olmalıdır. Sötri tərcüməyə şeirin forması haqqında məlumat və şeirin orijinalından nümunəvi parçalar da əlavə edilməlidir. Mükəmməl şərh və qeydlərlə çap edilib satışa buraxılan bu elmi-sötri tərcümə həm geniş oxucuların tələblərini qane edər, həm də şərh tərcümə etmək arzusunda olan əcnəbi şairə kömək edər. O zaman Füzuli və Vaqifin rusçaya şeirlə çevrilmiş qəzəl və müxəmməsini ikinci bir rus şairi də bəyənib təzədən tərcümə edə bilər. Nəticədə böyük şairlərimizin əsərləri bir neçə şairin tərcüməsində təqdim olunar ki, bu da həm sənətkarlarımızın şöhrətini geniş yayar, həm də ən yaxşı mütərcimin seçilməsinə imkan verər».

Şeir tərcüməsindən danışarkən Ə.Şərif onun formasının saxlanılmasına üstünlük verir: «...Çox zaman tərcümədə forma pozulur. Mənə belə gəlir ki, klassik və müasir şeiri tərcümə edərkən, onun formasını (qəzəl, müxəmməs, qoşma, məsnəvi, sonet və s.) mütləq saxlamaq lazımdır». Çünki kamil şerddə forma ilə məzmun arasında elə bir vəhdət mövcuddur ki, forma pozulanda mütləq məzmun da pozulur, şeir təsir qüvvəsini, əzəmət və gözəlliyini itirir».

Bədii tərcümə məsələsində Ə.Şərif düşündürən əsas amillərdən biri də atalar sözlərinin, idiomatik ifadələrin, tarixi adların, milli sözlərin necə tərcüməsi problemi olmuşdur. O, atalar sözlərinin tərcüməsi ilə bağlı yazırdı: «Atalar sözləri hər bir xalqın həyat təcrübəsindən doğan, bəzən əsrlər boyu, nəsil-dən-nəsilə keçərək, son bədii ifadəsini tapan bir həqiqət, nəsihətəməz hökm, mənalı və müdirik aforizmidir. Buna

görə də atalar sözlərini bir qayda olaraq, tərcümə etmək lazımdır. Çünki bu sözlərdə məsələni, yalnız onun fəlsəfi məzmununu deyil, eyni zamanda bədii ifadəsi, forması da həll edir».

İdiomatik ifadələrin tərcüməsinə isə Ə.Şərif başqa mövqedən yanaşır. Onun fikrincə atalar sözü ilə idiomani qarışdırmaq olmaz. Ona görə ki, tərcümə edilən idioma yeni dildə heç bir mənə verməyə bilər. Belə təqdirdə idiomani mənəsinə oxucuya çatdırmaq lazımdır.

Tarixi adların tərcüməsini də mürəkkəb və incə məsələ adlandıran Ə.Şərif daha çox onları olduğu kimi verməyi zəruri hesab edir: «Şəxsən mən klassik ədəbiyyatımızda rast gəldiyimiz yer, kənd, şəhər, adam adlarının tərcümə etmək işinin tərəfdarı deyiləm... Bu böyük cəsarət istər».

Milli sözlərin tərcüməsindən söhbət açan Ə.Şərif yazır ki, tərcüməçi tərcümə etdiyi xalqın dilində rast gəldiyi hər sözə aludəçilik göstərərək onu «yeni söz» adı ilə ana dilinin lüğət tərkibinə daxil etməməlidir.

Bədii tərcümə zamanı Ə.Şərif əsərin məzmun və mündəricəsini olduğu kimi oxucuya çatdırmaq, onun milli ruhunu saxlamaq amillərini də vacib hesab edirdi: «Bir əsəri tərcümə edərkən, sənətkar ən azı iki şərtə riayət etməli, iki məqsəd izləməlidir: birinci, əsərin məzmun və mündəricəsini olduğu kimi oxucuya çatdırmaq, ikinci, əsərin milli xüsusiyyətlərini, bədii ruhunu saxlamaq, bədii əsəri elə tərcümə etmək lazımdır ki, oxucu onun hansı xalqa aid olduğunu, hətta hansı dildən tərcümə edildiyini duysun».

Bu şərtlərə əməl etməyən tərcüməçilərin uğur qazanacağına şübhə ilə yanaşan Ə.Şərif milli koloritin örtbasdır olunmasını tamamilə yanlış fikir hesab edərək yazır: «Əlbəttə, tərcümənin dili təmiz, səliss, ifadəli olmalıdır; Əlbəttə, tərcüməçi tərcümə etdiyi dili incədən-incəyə bilməli, onun ruhunu duymalı, bütün bədii ifadə vasitələrindən istifadə etməlidir. Tərcümə sənətində bu, birinci şərtədir. Lakin bunun ikinci tərəfi də vardır ki, tərcümədə orijinalın milli ruhu da saxlanmalı, yazıcının bədii üslubu pozulmamalıdır. Hər yazıçı üçün və hər əsər üçün tərcüməçi ona uyğun üsul tapmalı, əsərin bədii formasını saxlamağa çalışmalıdır. Bunun üçün də o, əsəri tərcümə etdiyi dilin bütün zənginlik və çevikliyindən istifadə etməyi bacarmalıdır».

Göründüyü kimi, Ə.Şərif bədii tərcüməni, ümumiyyətlə tərcümə sənətini inkişaf etdirmək üçün çox faydalı mülahizələr irəli sürmüş, zamanın tələbinə uyğun olaraq ən layiqli və yüksək bədii səviyyədə olan əsərləri tərcümə etməyi məsləhət bilmişdir.

**Razim MƏMMƏDLİ,**  
 Xəzər Universitəsi,  
 filologiya elmləri namizədi